

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра міжнародних економічних відносин

РЕФЕРАТ
кваліфікаційної роботи
на здобуття
освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини
за освітньою програмою «Міжнародні економічні відносини»

**«СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО
КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ ЗА ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ»**

Виконав: студент 6 курсу ФМЕ, гр. 4
Гараєв Анар Гуммет-Огли _____
(підпис)

Науковий керівник:
старший викладач кафедри МЕВ
Гусенко Ольга Сергіївна _____
(підпис)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. В умовах повномасштабної російської агресії вкрай важливою є реалізація завдань з посилення воєнно-економічної безпеки України. У цьому контексті особливого значення набули розвиток військового потенціалу, розробка нових видів озброєння, налагодження ефективного контролю за товарами подвійного призначення, які можуть бути використані агресором. Досягнення таких цілей вимагає від урядових структур злагоджених та продуманих кроків.

Призначення експортного контролю будь-якої країни полягає у забезпеченні контролю за товарами військового призначення та подвійного використання, які можуть застосовуватися при виробництві зброї масового знищення.

Саме тому, діяльність із створення й реалізації ефективної системи експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання наразі є вкрай важливою для успішного функціонування України як держави. Однак, слабким місцем галузі експортного контролю України є контроль за передачею товарів подвійного використання, а також їхній вплив на воєнно-економічну безпеку країни.

Отже, вищезазначене обумовлює потребу у теоретичному дослідженні та практичному аналізі сучасного стану експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні й підготовки на цьому тлі пропозицій та рекомендацій, спрямованих на його подальший розвиток.

Мета і завдання кваліфікаційної роботи. Метою роботи є дослідження сучасного стану експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання та визначення перспектив його розвитку.

Для реалізації поставленої мети у роботі були визначені наступні завдання:

- визначити сутність та особливості дослідження експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання;
- провести дослідження нормативної документації щодо здійснення експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні;
- узагальнити методи аналізу впливу експорту товарів військового призначення та подвійного використання на показники воєнно-економічної безпеки України;
- проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку світового ринку товарів військового призначення;
- проаналізувати сучасний стан та динаміку експорту України товарів військового призначення;
- проаналізувати вплив факторів на розвиток експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання;
- визначити напрями гармонізації законодавства щодо експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні в умовах набуття статусу країни-кандидата до ЄС;
- визначити ризики при здійсненні експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні;

- запропонувати напрями розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

Об'єктом дослідження є галузь експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні.

Предметом дослідження виступають теоретико-правові та організаційно-економічні рішення щодо сучасного стану експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання та визначення перспектив його розвитку.

Методи дослідження. Для досягнення головної мети роботи та вирішення поставлених завдань, була застосована низка методів дослідження, зокрема:

1. логіко-семантичний метод, що дозволив визначити сутність понятійно-категоріального апарату у галузі експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання;
2. історико-правовий метод, що дозволив дослідити етапи становлення експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні;
3. метод документального аналізу, що дозволив дослідити нормативно-правові засади здійснення контролю товарів військового призначення та подвійного використання в Україні;
4. метод економічного аналізу, що дозволив проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку світового ринку товарів військового призначення та експорту товарів військового призначення в Україні;
5. табличний та графічний методи, що дозволили наочно схематично зобразити результати дослідження та подати результати зведення та групування аналітичних даних, зокрема щодо світового експорту та українського експорту товарів військового призначення;
6. порівняльно-правовий метод, що дозволив узагальнити досвід ЄС у галузі експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання та імплементувати його у національне законодавство у контексті набуття Україною статусу країни-кандидата до ЄС.

Також було використано й інші загальнонаукові методи, що сприяло системності та комплексності проведеного дослідження.

Інформаційна база дослідження. У процесі підготовки кваліфікаційної роботи магістра використовувалися роботи таких науковців, як: Ярусевич Є.Ю., Шемаєв В.М., Цвілий С. М., Скляр Н. М., Лоза К. М., Неботов П. Г., Коваль В. В., Ковальчук К. В., Желізко Ю. М., Бегма В. М., Бажора А. О., Абрамова М. В. та інші.

Інформаційно-довідковою базою для дослідження виступали Конституція України, різноманітні Закони України, міжнародні нормативно-правові акти, статистичні матеріали Державної служби експортного контролю України та Державної служби статистики України, статистичний портал Стокгольмського інституту

дослідження проблем миру, наукові статті, матеріали науково-практичних конференцій та Інтернет ресурси.

Публікації та апробація результатів дослідження. Протягом підготовки кваліфікаційної роботи магістра була прийнята участь у наступних міжнародних науково-практичних конференціях:

1. VII Міжнародна науково-практична конференція «Global problems of improving scientific inventions» (31 жовтня – 03 листопада 2023 р., Копенгаген, Данія);
2. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Distance learning in universities and modern problems» (07-10 листопада 2023 р., Будапешт, Угорщина).

За результатами участі у вище визначених конференціях були підготовлені та опубліковані такі матеріали:

1. Гараєв А., Гусенко О. Секторальний аналіз міжнародного бізнесу: динаміка світової торгівлі товарами військового призначення. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark. 2023. Pp. 70-77.

URL: <https://isg-konf.com/global-problems-of-improving-scientific-inventions/>

DOI – 10.46299/ISG.2023.2.7

2. Гараєв А., Гусенко О. Стан та динаміка участі українських експортів в міжнародному бізнесі на прикладі товарів військового призначення та подвійного використання. Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference. Budapest, Hungary. 2023. Pp. 55-64

URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2023/11/DISTANCE-LEARNING-IN-UNIVERSITIES-AND-MODERN-PROBLEMS.pdf#page=179>

DOI – 10.46299/ISG.2023.2.8

Структура роботи: кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст роботи викладений на 89 сторінках. Додатки складають 36 сторінок. Робота містить 8 таблиць та 24 рисунка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ» визначається сутність та особливості дослідження експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Систематизуються нормативно-правові засади здійснення експортного контролю в Україні. Узагальнюються методи аналізу впливу експорту товарів військового призначення та подвійного використання на показники воєнно-економічної безпеки України.

У другому розділі «АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СВІТОВОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА

ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ» аналізується світовий ринок товарів військового призначення. Здійснюється аналіз сучасного стану та динаміки експорту України товарів військового призначення. Проаналізовано вплив факторів на розвиток експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

У третьому розділі «ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ» розглянуто перспективи гармонізації законодавства щодо експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні в умовах набуття статусу країни-кандидата до ЄС. Визначені ризики при здійсненні експортного контролю. Визначені напрями розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

ВИСНОВКИ:

Підсумовуючи, державна політика в галузі експортного контролю є складовою внутрішньої та зовнішньої політики країни і здійснюється виключно з метою забезпечення безпеки держави, її політичних, економічних та військових інтересів. Одночасно експортний контроль є механізмом забезпечення виконання національному рівні міжнародних зобов'язань країн у сфері нерозповсюдження зброї масового ураження. Експортний контроль ґрунтується на дозвільному механізмі здійснення експорту та імпорту контрольованих товарів та технологій, що реалізується за допомогою ліцензування зовнішньоекономічних операцій з ними.

У роботі було визначено, що експортний контроль являє собою комплекс заходів щодо забезпечення встановленого державою порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо певної групи контрольованих товарів та технологій (сировини, матеріалів, обладнання, науково-технічної інформації, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності), які можуть бути використані під час створення зброї масового ураження, засобів його доставки, інших видів озброєння та військової техніки або під час підготовки та (або) вчинення терористичних актів.

Також було здійснено класифікацію товарів військового призначення та подвійного використання та визначені органи державної влади, відповідальні за формування та реалізацію експортного контролю.

Було надано характеристику міжнародних (багатосторонніх) режимів експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Також проаналізовано нормативно-правове законодавство України з експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання.

Було визначено суттєвість впливу функцій експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання на складові національної безпеки.

У роботі було визначено воєнно-економічну безпеку як економічну здатність держави забезпечити такий рівень її воєнної безпеки, якого достатньо для захисту стабільного функціонування національної економіки країни в умовах можливих загроз її національній безпеці.

Здійснено узагальнення складових воєнно-економічної безпеки та показників, що її характеризують.

У роботі був проведений аналіз світового та українського експорту товарів військового призначення та подвійного використання. Оскільки Україна наразі активно протидіє повномасштабній воєнній агресії росії, то було прийнято рішення більш зосередити увагу на аналізі експорту озброєння, як основної статті групи товарів військового призначення.

У роботі були проаналізовані показники воєнно-економічної безпеки. Так, найбільші держави світу з точки зору чисельності населення, такі як Китай, Індія та США, мають величезну армію, незважаючи на те, що вони витрачають меншу частку свого валового внутрішнього продукту на утримання війська. Наразі, Китай має найбільшу армію у світі, нараховуючи біля двох мільйонів осіб. Незважаючи на те, що більше уваги приділяють технологіям і озброєнню, чисельність збройних сил США складає 1,4 мільйона осіб та має тенденцію до зростання.

У 2022 році світові військові витрати склали 2,24 трлн. дол., що стало найвищим показником за 2001-2022 роки. Причинами цього є російсько-українська війна, а також зростання напруженості в Південно-Китайському морі. У 2022 році військові витрати Північної Америки склали понад 900 млрд. доларів США. У Східній Азії ця цифра була близькою до 400 млрд. доларів США в тому ж році, тоді як Центральна та Західна Європа витратили третю найбільшу суму.

США очолюють рейтинг країн із найвищими військовими витратами у 2022 році: на них було виділено 877 млрд. дол. Це становило майже 40% загальних військових витрат у всьому світі того року, які становили 2,2 трлн. дол. Ця сума становить 3,5% від ВВП США, що поставило їх нижче за рейтингом військових витрат у відсотках від ВВП, ніж Саудівська Аравія, Ізраїль, Катар, Алжир і росія. Китай був другим за обсягом військових витрат із витратами в 292 млрд. дол., а росія посідає третє місце.

Частка ринку США у міжнародному експорті зброї становила 40% у 2018-2022 роках. Другим за величиною постачальником основної зброї в усьому світі була росія, на яку припадало 16% експорту за спостережуваний період. США та росія склали понад половину основного експорту зброї за вказаний період. Після колишніх супердержав часів холодної війни Франція, Німеччина та Китай були провідними світовими постачальниками.

Найбільшим імпортером основних видів озброєнь в період з 2018 по 2022 роки була Індія, на яку припадає 11% світового ринку. Позаду йде Саудівська Аравія з трохи менше 10%, третє місце займає Катар.

Як можна визначено у розділі, основною категорією озброєння, що

експортувалася протягом досліджуваного періоду, були літаки та кораблі.

У 2021 році дохід від продажу зброї 25 провідних збройових компаній світу склав 422,56 млрд. дол., що на 38 млрд. дол. або майже на 10%, більше ніж попереднього року.

Серед 100 найбільших компаній – виробників озброєнь і постачальників військових послуг у світі за версією SIPRI – провідною компанією є американська військово-промислова корпорація Lockheed Martin Corporation, яка у 2021 році продала зброї на 60,3 млрд. дол. З 10 провідних компаній світу – 5 базуються у США. Серед компаній країн Західної Європи у рейтингу знаходиться тільки британська корпорація «BAE Systems», яка спеціалізується практично тільки на виробництві і продажі озброєнь, починаючи від вогнепальної легкої зброї, закінчуючи надточними електронними технологіями і підводними човнами.

У роботі було зазначено, що на нашу державу підступно напала країна, яка є більш потужною з військово-економічної точки зору країною. Україна за індексом військової могутності у 2016 році посідала тридцяте місце у світі, а станом на 2023 р. – вже 15 місце серед 145 країн. Україна має показник за рейтингом 0,2516 (оцінка 0,0000 вважається «ідеальною»). Серед країн Європи Україна за рейтингом посідає 2 сходинку після Росії.

Також було зазначено, що воєнна безпека залежить не лише від ступеню військової могутності, а й економічної міцності держави, її здатності до повноцінного та ефективного використання наявних ресурсів у військовій сфері. Це спонукає країни світу певну частку свого ВВП направляти не на соціально-економічний розвиток, а на забезпечення обороноздатності країни та зміцнення військово-економічного потенціалу. Так, у розділі були проаналізовані обсяги ВВП України за останні 20 років. У період початку «гібридної» воєнної агресії у 2014 році та повномасштабної агресії у 2022 році – ВВП України істотно зменшувався. У 2014 році на 28.1%, а у 2022 році – на 19.7%. Першочерговою задачею керівництва нашої держави є збільшення військових витрат. У 1993-2013 роках Україна в середньому витрачала 1,7% від ВВП. Після початку «гібридної» війни Росією середній показник витрат збільшився до 3,29% від ВВП. У 2022 році уряд збільшив витрати до третини від ВВП, у той час як агресор запланував витрати на рівні 4,06% від свого ВВП.

Також у роботі були проаналізовані статистичні дані SIPRI, за якими від здобуття незалежності наша держава постійно займала 11 місце з 25 провідних експортерів зброї світу. Починаючи із 2014 року (з початком обмежених воєнних дій на території України) питома вага України у світовому експорті товарів військового призначення починає неухильно зменшуватися. У середньому у 1993-2023 роках питома вага складає 2%. А у 2022 році з початком повномасштабних загальновійськових дій – лише 0,16%. Найбільше за досліджуваний період Україна експортувала літаків (3698 млн. ТІВ) та бронемашин (3687 млн. ТІВ). Звісно, у 2022 році експорт озброєння майже припинився. За 2022 рік Україна експортувала лише двигуни на суму 50 млн. ТІВ.

Також у роботі була проаналізована географічна структура експорту Україною товарів військового призначення. Серед країн, до яких Україна експортувала найбільше, першу сходинку займає Китай з показником 2014 млн. ТІВ за 2000-2022 рр.

Починаючи з 2022 року Україна з експортера товарів військового призначення перетворилася на майже чистого імпортера. Цікавим з цієї точки зору став аналіз ролі українських виробників-експортів товарів військового призначення на світовому ринку озброєння. Так, починаючи з 2011 року державний концерн «Укроборонпром» входить до топ-100 найбільших світових виробників зброї за критерієм обсягу продажів. У 2013 році 100-е місце посідало АТ «Мотор Січ».

Звісно без зовнішньої допомоги як військової так і фінансової Україна не змогла б протистояти російській агресії. Станом на 2023 рік 53 країни світу у форматі «Рамштайн» допомагають Україні. Аналіз загальних обсягів зобов'язань щодо двосторонньої допомоги Україні в період з 24 січня 2022 року по 31 травня 2023 року за типом і країною або організацією продемонстрував, що найбільшу військову допомогу Україні надають США, інституції ЄС, Велика Британія та Німеччина.

Однак ті ж обсяги двосторонні обсяги допомоги з точки зору співвідношення до ВВП країни-донора, віддзеркалюють зовсім іншу картину. За обсягами допомоги у % до ВВП провідними донорами України є Естонія, Латвія, Литва та Польща – 1,26%, 1,09%, 0,95% та 0,68% відповідно. А США допомогли Україні лише на 0,33% від свого ВВП.

У період з січня по листопад 2022 року Сполучені Штати поставили Україні найбільше зброї серед країн-донорів на суму понад 18,1 млрд. дол. Німеччина та Сполучене Королівство були другим і третім провідним джерелом поставок зброї в Україну під час російського вторгнення, яке почалося в лютому 2022 року, відповідно.

Також у роботі були визначені основні чинники, що впливають на ефективність експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Загалом, ефективність експортного контролю наразі залежить від низки політичних, економічних та технічних чинників, зокрема:

- продовження повномасштабної російської агресії;
- корупція;
- слабка інституційна спроможність;
- обмежена співпраця з іншими країнами;
- економічні інтереси бізнес-структур;
- технологічний розвиток.

Також у роботі були визначені заходи для підвищення ефективності експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання.

У роботі було визначено, що гармонізація національного законодавства України до європейського наразі є однією з головних передумов започаткування переговорів про вступ, у тому числі й в галузі експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання.

Була надана характеристика критеріїв Спільної позиції ЄС про визначення

спільних правил контролю за експортом товарів і технологій військового призначення, за якими можуть бути надані ліцензії на експорт товарів військового призначення. Проаналізувавши зазначені критерії, було визначено, що в галузі експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні такі критерії чи інші умови, за яких дозволяється здійснення міжнародних передач, законодавством не визначені.

Також були запропоновані напрями удосконалення експортного контролю України за товарами військового призначення та подвійного використання в умовах набуття статусу країни-кандидата до ЄС.

Було визначено, що імплементація досвіду ЄС щодо формування та здійснення державного експортного контролю за товарами військового призначення й подвійного використання дозволить нашій державі навіть у період ведення активних бойових дій сформуванню сучасній і гармонізованій із кращими світовими практиками механізм експортного контролю.

Були визначені перешкоди для здійснення ефективного державного контролю, які стали предметом численних досліджень науковців, вивчення їх позиції дало змогу проаналізувати наукову точку зору щодо ефективності експорту товарів військового призначення та подвійного використання.

Також у роботі були узагальнені інституційні недоліки в системі експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання, які передбачають певні ризики для економічної безпеки як експортерів, так і для держави. Було визначено, на державному рівні найбільш чутливими до ризиків зонами експортного контролю є процедури, які пов'язані з віднесенням товарів до підконтрольних списків, які пов'язані з контролем товарів не внесених до списків, технічний аспект класифікації та ідентифікації товарів та недосконалість чинного законодавства щодо ведення експертизи в галузі експортного контролю. На підставі узагальнення думок українських науковців щодо реформування галузі експортного контролю та дослідження нормативно-правових документів, з метою подальшого практичного застосування результатів такого дослідження, була зазначена необхідність розробки Концепції реформування та розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

АНОТАЦІЯ

Гараєв Анар Гуммет-Огли, «Стан та перспективи розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання», кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра 292 «Міжнародні економічні відносини» за освітньою програмою «Міжнародні економічні відносини» Одеський національний економічний університет
м. Одеса, 2023 рік

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів. Об'єктом дослідження є галузь експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні.

У роботі визначається сутність та особливості дослідження експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання. Систематизуються нормативно-правові засади здійснення експортного контролю в Україні. Узагальнюються методи аналізу впливу експорту товарів військового призначення та подвійного використання на показники воєнно-економічної безпеки України.

Аналізується світовий ринок товарів військового призначення. Здійснюється аналіз сучасного стану та динаміки експорту України товарів військового призначення. Проаналізовано вплив факторів на розвиток експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

Розглянуто перспективи гармонізації законодавства щодо експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання в Україні в умовах набуття статусу країни-кандидата до ЄС. Визначені ризики при здійсненні експортного контролю. Визначені напрями розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

Ключові слова: експорт; експортний контроль; товари військового призначення; товари подвійного використання; повномасштабна воєнна агресія; воєнно-економічна безпека; гармонізація законодавства; статус країни-кандидата до ЄС; Концепція реформування та розвитку експортного контролю в Україні за товарами військового призначення та подвійного використання.

ABSTRACT

Garaev Anar Gummet-Ogly, "The state and prospects of the development of export control in Ukraine for goods of military purpose and dual use", the master's qualification work 292 "International economic relations" due to the educational program "International economic relations" Odesa National Economic University
Odesa, 2023

The master's qualification work consists of three sections. The work's object is the field of export control of military and dual-use goods in Ukraine.

The work determines the essence and peculiarities of the study of export control of goods of military purpose and dual use. The regulatory and legal principles of export control in Ukraine are being systematized. The methods of analysis of the influence of the export of goods of military purpose and dual use on the indicators of the military and economic security of Ukraine are summarized.

The world market of military goods is analyzed. An analysis of the current state and dynamics of Ukraine's export of military goods is carried out. The impact of factors on the development of export control in Ukraine for military and dual-use goods is analyzed.

The prospects of harmonization of the legislation on export control of goods of military purpose and dual use in Ukraine in the conditions of acquiring the status of a candidate country for the EU are considered. Identified risks in the implementation of export control. The directions for the development of export control in Ukraine for goods of military purpose and dual use have been determined.

Keywords: export; export control; military goods; dual-use goods; full-scale military aggression; military and economic security; harmonization of legislation; the status of a candidate country for the EU; The concept of reforming and developing export control in Ukraine for military and dual-use goods.